

Ne tie lietuviai Sibire. Vėlyvojo sovietmečio darbo migracijos ir Kogalymo miesto statyba

Rasa Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas, XX a. istorijos skyrius, Kražių g. 5, Vilnius
el. p. geokdepe@gmail.com

Vera Kliujeva

Rusijos mokslų akademijos Tiumenės mokslinio centro Šiaurės plėtros mokslinio tyrimo institutas,
Maligina g. 86, Tiumenė, Rusija
el. p. vormpk@gmail.com

Anotacija. Straipsnyje analizuojamos Baltijos šalių gyventojų, daugiausia lietuvių, darbo migracijos į Sovietų Sąjungos gilumą vėlyvuju sovietmečiu. Remiantis nauja, anksčiau nepublikuota, rašytine ir fotomedžiaga plačiau aptariamas jų dalyvavimas kuriant Vakarų Sibiro Tiumenės srities Šiaurės naftos ir dujų komplekso infrastruktūrą bei statant Kogalymo miestą. Šio naftininkų miesto statyba analizuojama bendrame Šiaurės miestų urbanistikos ir urbanizacijos kontekste.

Esminiai žodžiai: Vakarų Sibiras, Tiumenės sritis, Kogalymas, Baltijos šalys, lietuviai, vėlyvasis sovietmetis.

Abstract. This article presents the analysis of Baltic (mostly Lithuanian) labour migration into the depths of the Soviet Union during the late Soviet period. Based on the new, never published written and photographic material, the authors discuss how these Baltic labour migrants participated in the creation of infrastructure for the Western Siberian Tyumen region's northern oil-gas complex and the construction of the city of Kogalym. The construction of this oil city is analysed in the general context of urban planning and the urbanization of cities in the North.

Keywords: Western Siberia, Tyumen region, Kogalym, Baltic region, Lithuanians, the late USSR.

Įvadas

Nors apie „Kogalymo projektą“ vėlyvojo sovietmečio Lietuvos spaudoje nemažai rašyta, šiuolaikiniams lietuviams šio miesto pavadinimas vargu ar ką sako. Tačiau visi jie yra girdėję LUKOIL'o pavadinimą arba naudojęsi jo degalinėmis, veikiausiai nežinodami, kad po trimis pirmosiomis raidėmis slepiasi Vakarų Sibiro naftininkų miestai Langepasas, Urajus ir Kogalymas¹. Kogalymas, kurio apylinkėse būta daugiausia gamtos išteklių, ne tik vystėsi sparčiausiai, bet ir buvo pasirinktas kaip LUKOIL'o koncerno centrinės būstinės vieta². Šis tolimosios Rusijos Šiaurės miestas iki šiol saugo lietuviškos ar platesne prasme Baltijos kultūros pėdsakus ir ženklus.

Tyrimo aktualumas. Daugumai Baltijos šalių gyventojų Sibiras asocijuojasi su tragiškais istoriniais įvykiais. Tai anticarinio pasipriešinimo – 1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimų – dalyvių tremčių bei ypač stalininių deportacijų ir GULAG'o vieta. Pozityvesni šios Rusijos dalies įvaizdžiai istorinėje sąmonėje lieka marginalūs. Labiau teigiamą sovietinio Sibiro vaizdinį galima aptikti darbo reikalais čia besilankiusių lietuvių sovietinės nomenklatūros atstovų memuaruose, atspindinčiuose ne tik jų autorių asmenines vertybines pozicijas, bet ir tuo metu turėtą aukštą statusą. Matyt, todėl postalininės „sibiriados“ siužetai – darbas komjaunuoliškose statybose, tiesiant BAM'ą ar išgaunant „Tiumenės naftą“, – mūsų istoriografijoje beveik netyrinėti.

Ši „balta istorijos dėmė“ atsirado tiek dėl ideologinių, tiek ir dėl objektyvių priežasčių. Po Sovietų Sąjungos žlugimo naujai kuriamuose „didžiuosiuose istoriniuose pasakojimuose“ ir oficialiojoje istorijos politikoje Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje įsitvirtino Rusijos / SSRS kaip agresorės ir okupantės vaizdinys. Sovietinio laikotarpio istorija dažniausiai vertinama kaip „prarastasis laikas“, nes tuo laikotarpiu buvo panaikintas suverenitetas ir sutrukdytas spartesnis šių valstybių vystymasis. Tokiu būdu naratyvuose, kuriuose dominuoja „kovų ir kančių“ siužetai, nebelieka vietos vertybiškai neutralėnei postalininiu laikotarpiu vykusių procesų analizei, jau nekalbant apie sociokultūrinių kontaktų, bendradarbiavimo, savitarpio pagalbos ir žmogiškos draugystės patirčių apmąstymus. Tačiau tokiems tyrimams esama ir objektyvių kliūčių. Šią tarpdisciplininę ir tarptautinę temą analizuoti sudėtinga dėl daugelio priežasčių. Šaltinių bazė išblaškyta per kelių valstybių archyvus, muziejus ar asmenines kolekcijas ir tyrėjai negali jos visos apimties tyrinėti. Kita vertus, sunku rasti ir pačius informantus – tiesioginius šių įvykių dalyvius. Skirtingai nuo XX a. 8–9-uoju dešimtmečiais Vakarų Sibire dirbusių ukrainiečių, azerbaidžaniečių ar armėnų, kurie aktyviai dalyvavo kuriant naftos ir dujų infrastruktūrą Vakarų Sibiro Tiumenės srityje ir vėliau išsaugojo savo ryšius su Rusija, ten pat dirbę latviai, estai ir lietuviai po SSRS subyrėjimo beveik visi grįžo į savo tėvynes, jų ryšiai tiek su Rusija, tiek ir su buvusiais bendradarbiais jau yra nutrūkę.

¹ 2017 m. įmonė pakeitė pavadinimą į „Viada“.

² *Kogalym. Gorod i liudi*. Moskva: Russkaya knyga, 1995.

Darbo migracijos sovietmečiu iki šiol lieka menkai aktualizuotos ir naujausioje Baltijos šalių bei Rusijos istoriografijoje. Tarkim, jei pastarojoje Sibiro urbanizacijos tema, sąlygota naftos ir dujų gavybos, iš esmės gana gerai iširta, tai šio proceso etninis aspektas iki šiol lieka *tabula rasa*. Tad apie Baltijos šalių statytojų gyvenimą ir darbą Tiumenės srities Šiaurėje esama tik pavienių užuominų. Pavyzdžiui, J. Kaganas mini, kad „Ukrainos, Baltarusijos, Pabaltijo respublikų, Maskvos, Leningrado ir kitų miestų statybininkų pasitelkimas tapo efektyvia priemone šiems darbams vystyti, davė naują postūmį statybos kokybei“³. Kiek išsamiau apie lietuvius rašo I. Stasius, analizuodamas 7–8-ojo dešimtmečių migracinius procesus Tiumenės srities Chantų-mansių (Jugros) autonominėje apygardoje. Jis pakartoja J. Kagano tezę apie statybos valdybų iš įvairių Sovietų Sąjungos regionų pritraukimą, be kitų, paminėdamas ir Kogalymo mieste dirbusius Baltijos respublikų statytojus⁴. Daugiau informacijos galima rasti publikuotuose Tiumenės srities gyventojų prisiminimuose⁵. Jie, be kita ko, pasakoja ir apie Šiaurėje sutiktus įvairių tautybių žmones⁶, tačiau šie paminėjimai lieka veikiaus atsitiktiniai, neišsamūs. O lietuvių istorikų darbuose apie darbo migracijas sovietmečiu irgi rašoma retai ir fragmentiškai⁷. Todėl informacija apie darbą ir gyvenimą Sibire lieka daugiausia tiesioginių šių įvykių dalyvių ir jų šeimų atmintyje, tačiau šie žmonės jau mus palieka, jų niekieno neužfiksuoti liudijimai nueina į užmarštį, o sukaupti asmeniniai archyvai dūla mokslininkams nežinomi ir neprieinami.

Tyrimo objektas – lietuvių kelininkų ir statybininkų palikti pėdsakai Vakarų Sibire, Kogalymo mieste, jų materialusis ir simbolinis paveldas bei išliekanti komunikacinė ir kultūrinė atmintis.

Tyrimo tikslas – atkurti istorinius įvykius, susijusius su Baltijos respublikų atstovų, daugiausia lietuvių, dalyvavimu XX a. 8–9-uoju dešimtmečiais kuriant Vakarų Sibiro naftos ir dujų kompleksą ir statant Kogalymo miestą.

Tyrimo uždaviniai:

- 1) išanalizuoti „Kogalymo projektą“ šiaurinių Rusijos miestų urbanizacijos kontekste;
- 2) aptarti esminius Kogalymo, Pabaltijo statytojų gyvenvietės, formavimosi eigos ir čia dirbusių lietuvių bendruomenės socialinės istorijos bruožus;
- 3) pabandyti nustatyti, kokį materialųjį ir simbolinį palikimą bei atsiminimus paliko šie skirtingų kultūrų – Baltijos kraštų ir vietinių gyventojų – kontaktai, susiformavę vėlyvuju sovietmečiu ir tęsėsi daugiau kaip dešimtmetį, t. y. iki Sovietų Sąjungos žlu-

³ KAGAN, Jakov. Goroda nefiannikov. Iz: *Neft v SSSR. 1917–1987*. Moskva: Nedra, 1987, s. 351.

⁴ STAS, Igor. Dreyf etnichnosti v processe neftegazovogo osvoeniya i urbanizacii Hanty-Mansiyskogo okruga (1960–1980-e g.g.). *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2017, No. 414, s. 134–140.

⁵ *Kogalym – tranzit: nevydumannyje istorii*. Moskva, 2011.

⁶ PETRUSHIN, Aleksandr. *Parol „Kogalym“: istoriko-kraevedcheskoye izdaniye*. Tiumen': Olmarpress, 2015.

⁷ STRAVINSKIENĖ, Vitalija. 2017. Lietuvos gyventojai organizuotose darbo migracijose į SSSR: XX a. 6–9-tasis dešimtmečiai. *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 42, p. 69–85; TININIS, Vytautas. *Pirmtako šešėlyje. Biografinė apybraiža apie Sovietų Lietuvos vadovą Petrą Griškevičių (1924–1987)*. Vilnius: LGGRTC, 2017, p. 165–168.

gimo, taip pat atsakyti į klausimą, kokius abipusius kultūrinius stereotipus jie sukūrė ir įtvirtino, o gal priešingai – sulaužė?

Chronologinės ribos. Tyrimas apima laikotarpį nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio, kuomet prasidėjo Rusijos Šiaurės miestų urbanizacija, susijusi su naftos ir dujų komplekso infrastruktūros Tiumenės srities Šiaurėje kūrimu, ir ypač 1980–1996 m., kai prie Kogalymo miesto statybos aktyviai prisidėjo lietuvių statybininkai ir kelininkai, ir baigiasi šiomis dienomis, kuomet lietuvių darbo migracijų materialieji ir nematerialieji ženklai buvusios SSRS teritorijoje tampa tyrėjų susidomėjimo objektu. Taip pat atliekant tyrimą svarbūs buvo ir Kogalymo gyventojų iki šiol išlikę atsiminimai apie Baltijos kraštų statytojus ir kelininkus bei su jais susijęs materialusis paveldas.

Teorinės tyrimo prielaidos. Siekiant geriau suprasti šių socialinių, techninių, logistinių, vadybinių ir kultūrinių ryšių pobūdį bei specifiką, į Baltijos respublikų gyventojų dalyvavimą kuriant gavybinę, transporto ir gyvenamąją infrastruktūrą Tiumenės srities Šiaurėje prasminga pabandyti pažvelgti per postkolonijinių studijų prizmę. Rusijos istoriografijoje terminu *vidinė kolonizacija* apibūdinamas „tuščių“ Rusijos teritorijų apgyvendinimo ir ūkio plėtros procesas. Jau XIX a. istorikas V. Kliučevskis vidinę kolonizaciją laikė svarbiausiu šalies istorijos veiksniu: „Rusijos istorija – tai istorija šalies, kuri pati save kolonizuoja.“⁸ Šiuolaikiniai tyrinėtojai atkreipė dėmesį ne tik į politinę bei socioekonominę, bet ir į idėjinę-mentalinę šio reiškinio pusę⁹. Pabrėždami antagonistinį imperijos „Centro“ ir „periferijos“, Rusijos / SSRS valdžios ir visuomenės santykių pobūdį, jie kelia klausimus apie metropolijos kurtą ideologinį šios ekspansijos ir eksploatacijos pagrindimą, dažniausiai siejamą su „Centro“ pastangomis šiuos pakraščius „civilizuoti“. Todėl, nagrinėjant atokių SSRS regionų apgyvendinimo bei juose sukauptų gamtos išteklių gavybos, perdirbimo ir transportavimo ypatumus, svarbu aptarti, kaip ir kokių tikslų į šiuos procesus buvo įtraukti kitų SSRS regionų ne rusų kilmės gyventojai, t. y. kaip patys kolonizuotieji dalyvavo tolesnėje šalies kolonizacijoje?

Kaip žinia, sovietinio režimo puoselėjami skirtingų SSRS tautų bei administracinių darinių kultūrinio ir socioekonominio lygio suvienodinimo planai buvo įgyvendinami pabrėžiant neva aukštesnę rusų kaip „Didžiojo brolio“ kultūrą. Tačiau Baltijos respublikoms, kurios tarpukariu būdamos nepriklausomos valstybės pasiekė reikšmingų socioekonominių laimėjimų, tai nedarė tokio įspūdžio, kaip menkiau išsivysčiusių SSRS regionų gyventojams. Priešingai, antropologas D. Ch. Moore’as šiuo atveju net kelia hipotezę apie *atvirkščią kultūrinę kolonizaciją (reverse-cultural colonization)*¹⁰, turėdamas omenyje Baltijos sąjunginių respublikų pragyvenimo lygio ir sociokultūrinių (architek-

⁸ KLIUCHESVSKIJ, Vasilij. *Russkaja istorija. Polnyj kurs lekcij*. Moskva: Olma-Press, 2005, s. 15.

⁹ ETKIND, Alexander. *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. Cambridge: Polity Press; 2011; UFFELMANN, Dirk. Podvodnye kamni vnutrennej kolonizacii Rossii. Iz: *Tam, vnutri. Praktiki vnutrennej kolonizacii v kulturnoj istorii Rossii* (pod red. A. Etkinda, D. Uffelmanna, I. Kukulina). Moskva: NLO, 2012, s. 53–104.

¹⁰ MOORE, David Chioni. Is the Post- in Postcolonial is the Post- in Post-Soviet? In: *Baltic Postcolonialism*. Ed. by V. Kelertas. Amsterdam–New York: Rodopi, 2006, p. 26.

tūros, urbanistikos, meno, kino, teatro, dizaino, fotografijos, muzikos ir t. t.) pasiekimų panaudojimą ideologiniais tikslais pačiame SSRS „Centre“ arba užsieniui skirtoje režimo propagandoje, demonstruojant socialistinės santvarkos laimėjimus ir sovietinio gyvenimo būdo privalumus. Tačiau mūsų turimomis žiniomis apie Tiumenės srities Šiaurės apgyvendinimą vėlyvuju sovietmečiu, ta pati strategija galėjo būti nukreipta ir į šalies gilumą, Baltijos šalių gyventojų technikos pasiekimais, organizaciniais įgūdžiais, tiesiog „kitokių“ gyvenimo būdu tarp sibiriečių kuriant pozityvų „Vakarų žmogaus“ įvaizdį. Tad, remiantis šia darbine hipoteze, keliami tokie klausimai: kokias konkrečias formas „Kogalymo projekte“ įgijo ši „atvirkštinė kultūrinė kolonizacija“, jei tokios būta? O gal čia būta tik atsitiktinio ir trumpalaikio istoriškai ir geografiškai nutolusių kultūrų susidūrimo, kuris neturėjo ilgalaikių pasekmių? Kultūrų, kurios jau buvo vienodai paveiktos „sovietinio tipo“ modernizacijos, tad jų skirtumai vėlyvuju sovietmečiu galbūt buvo tik paviršiniai ir nereikšmingi? Pagaliau, kokie buvo šio kultūrinio susidūrimo ir tarpusavio įtakų rezultatai?

Tyrimo šaltiniai. Tyrime daugiausia remiamasi Lietuvoje ir Tiumenės srityje surinkta įvairaus pobūdžio rašytine ir vaizdine, archyvine ir publikuota medžiaga, daugiausia susijusia su Pabaltijo statytojų gyvenvietės, pastatytos šalia Kogalymo miesto, Chan-
tų-mansių (Jugros) autonominėje apygardoje, urbanistine ir socialine istorija bei su dviejų ten dirbusių Lietuvos įmonių – Kelių statybos valdybos Nr. 12 (liet. KSV-12, rus. ДСУ-12), specialiai įkurtos prie Lietuvos SSR automobilių ir kelių transporto ministerijos siekiant plėtoti kelių infrastruktūrą Vakarų Sibire, ir Kauno namų statybos kombinato Statybos montavimo aikštelės Nr. 1 (liet. SMA-1, ru. СМЛ-1) – veikla. Pagrindiniais tyrimo šaltiniais tapo foto-, vaizdo ir rašytiniai dokumentai, daugiausia sukaupti Kogalymo miesto muziejuje ir asmeniniuose lietuvių šeimų, XX a. 9-ajame dešimtmetyje dirbusių Vakarų Sibire, archyvuose, taip pat biografiniai interviu su lietuviais ir kogalymiečiais – šių įvykių liudininkais. Šie interviu svarbūs tuo, kad leidžia palyginti Lietuvos ir Sibiro gyventojų, turėjusių skirtingą gyvenimišką patirtį, požiūrius į gyvenimą Sibire vėlyvuju sovietmečiu. Taikant *oral history* metodą respondentai skatinami atsiverti – spontaniškai papasakoti apie tarptautinius kontaktus ir tarpusavio santykius bei neįprastos, „svetimos“, kultūros suvokimą. Tarp respondentų būta ne tik buvusių KSV-12 bei SMA-1 darbuotojų lietuvių, bet ir vyresniosios kartos kogalymiečių – statytojų ir inteligentų. Šiuos šaltinius papildė negausūs memuarai (ypač vertinga buvo KSV-12 viršininko Antano Jankausko žmonos Godos Janonytės-Jankauskienės prisiminimų apybraiža „Kelias“, už asmenines autorės lėšas išleista 2001 m., taip pat LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo Viliaus Kazanavičiaus prisiminimų knyga). Vertingi buvo ir Jankauskų bei Galvelių šeimų fotoarchyvai, kuriais savininkai maloniai leido naudotis, bei Kogalymo kraštotyros muziejaus fonduose saugomi dokumentai ir nuotraukos. Be to, tyrime panaudotos ir kai kurios to meto spaudos, kurioje buvo rašoma apie „Kogalymo projektą“ Lietuvoje ir Tiumenės srityje, publikacijos, Veros Kliujevos 2017 ir 2018 m. lankymosi Kogalyme metu daryta fotofiksacija ir kita medžiaga.

Sovietinės Sibiro urbanizacijos specifika

Nuo pat pirmosios (1581 m.) Jermako ekspedicijos už Uralo laikų dėl gausių gamtos išteklių ir reto apgyvendinimo Sibiras tapo Rusijos imperijos nuolatinio intereso ir nepaliaujamo skverbimosi kryptimi¹¹. Reikšminga viduramžių Didžiojo Naugardo valstybės, o vėliau ir Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės ekonominė priklausomybė nuo Sibiro žvėrelių kailiukų ir kitų gamtos turtų turėjo nemenką įtaką susiformuojant despotiško Rusijos valdymo modeliui, išsiskiriančiam išsunkiančios ekonomikos bruožais, kuris, patyręs tam tikrų korekcijų, išliko įsitvirtinęs ir sovietmečiu bei po SSRS žlugimo¹². Sovietų valdžios ekonominė priklausomybė nuo naftos ir dujų žaliavos bei produktų gamybos ir pardavimo užsienyje formavosi XX a. 7–8-ajame dešimtmečiuose ir jai plėtotis didelę reikšmę turėjo Vakarų Sibire tuo metu atrasti didžiuliai šių energetinių išteklių klodai (žr. 1 pav.). Būtent vis augantis jų gamybos poreikis vėlyvuoju sovietmečiu iš esmės nulėmė regiono miestų ir logistinės infrastruktūros kūrimo kryptį bei pobūdį. Dėl ypatingos valstybinės svarbos į Vakarų Sibiro Šiaurės infrastruktūros kūrimą buvo įtrauktos kone visos sąjunginės respublikos, tarp jų ir Lietuva, Latvija bei Estija.

Gyvenviečių prie naftos gamybos vietų kūrimosi pradžia Vakarų Sibire susijusi su pirmųjų naftaviečių atradimu Šaimo, Megiono ir Ust'-Balyko vietovėse 1960–1961 m. Naftininkai savo darbą pradėjo tik 1964 m. – su šia data siejama Vakarų Sibiro (pirmiausia Tiumenės srities) pramoninės naftos gamybos, taip pat ir viso regiono industrializacijos pradžia.

Rusų istorikai skiria tris Tiumenės srities Šiaurės užstatymo ir užvaldymo etapus:

- 1) „pionierių“ laikotarpis (7-ojo dešimtmečio vidurys – 8-ojo dešimtmečio pradžia) – tuo laiku buvo parenkamos „atraminių“ miestų ir gyvenviečių vietos, formuojami jų užstatymo principai bei pobūdis;
- 2) 8-asis dešimtmetis – tai laikotarpis, kai vyko regiono išteklių gamybos zonos plėtra į Tolimosios Šiaurės teritorijas;
- 3) 9-ojo dešimtmečio pradžia – tai intensyvus naftininkų miestų statybos ir apgyvendinimo sistemos kaitos etapas¹³.

Pirmaisiais tokiais miestais 7-ojo dešimtmečio viduryje tapo Surguto ir Urajaus gyvenvietės. Kasmet jų skaičius augo¹⁴. 9-ojo dešimtmečio viduryje miesto statusą gavo tokios gyvenvietės kaip Kogalymas, Langepasas, Radužnas ir Niaganė. Per visą sovietinį laikotarpį Vakarų Sibiro Šiaurėje buvo pastatytas 21 naujas miestas¹⁵.

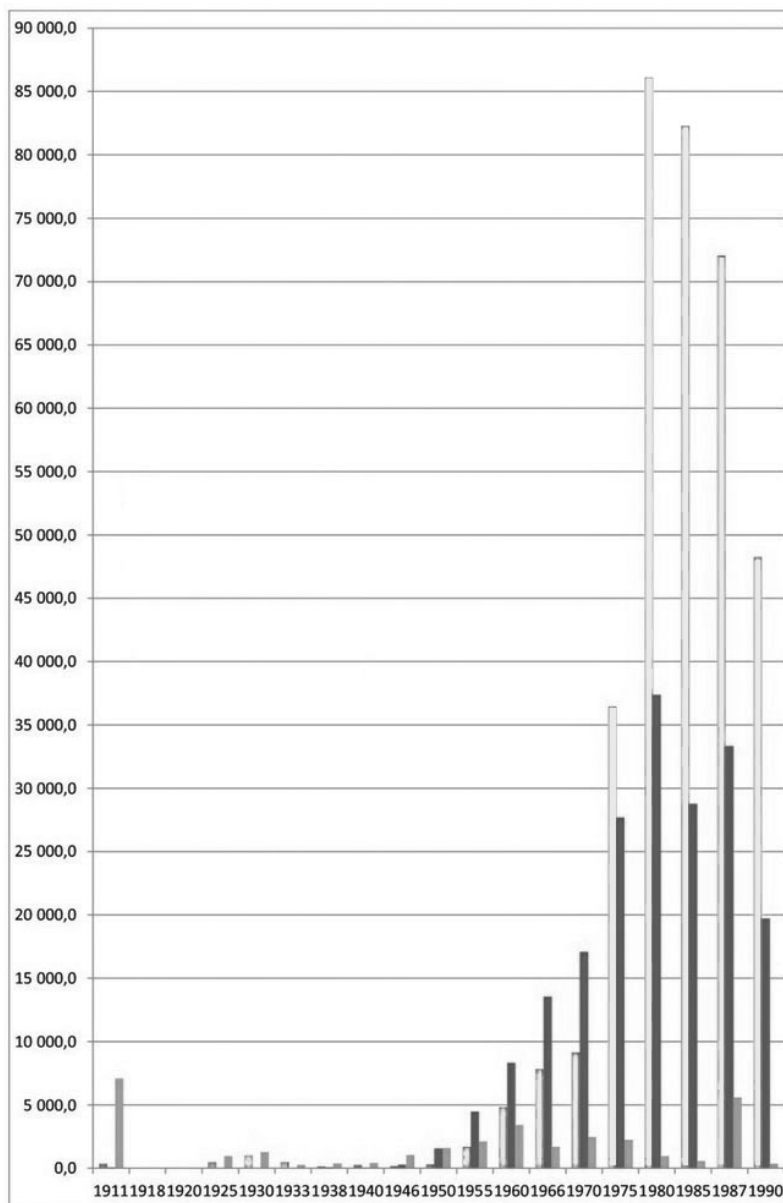
¹¹ *Sibir' v sostave Rossijskoj imperii*. Moskva: NLO, 2007.

¹² ACEMOGLU, Daron; ROBINSON, James A. *Why Nations Fail: the Origins of Power, Prosperity and Poverty*. New York: Crown Publishers, 2012, p. 141–148.

¹³ GAVRILOVA, Nadezhda. Opyt socialnogo osvoeniya neftegazodobyvajushchih rayonov Zapadnoy Sibiri (1960–1980-e gody). *Otechestvennaya istoriya*, 2003, No. 5, s. 111–118.

¹⁴ STAS, Igor'. *Ot poselkov k gorodam i obratno: istoriya gradostroitelnoy politiki v Hanty-Mansijskom okruge (1960-e – nachalo 90-h gg.)*. Surgut: Defis, 2016.

¹⁵ PASHKOV, Nikolaj. Gorodskoye stroitel'stvo v neftegazodobyvajushchih rayonah Zapadnoy Sibiri. Iz: *Urbanizaciya Zapadnoy Sibiri*. Novosibirsk: Nauka, 1987, s. 162–167.

1 pav. Naftos produktų dalis pagrindinių Rusijos / SSRS eksporto į užsienį rūšių struktūroje (naftos produktai pažymėti šviesiai, mašinos – tamsiai, kviečiai – pilkai. Lentelė sudaryta, remiantis Rusijos imperijos ir SSRS oficialiosios statistikos duomenimis¹⁶)

¹⁶ Statisticheskij ezhegodnik 1913 g. Soveta s'ezdov predstavitelej promyshlennosti i trgovli. Sankt-Peterburg, 1913; Promyshlennost' SSSR. 1964. Statisticheskij sbornik. Moskva: Izdatel'stvo „Statistika“, 1964; Promyshlennost' SSSR. 1988. Moskva: Finansy i statistika, 1988; Promyshlennost' Rossii 1998. Statisticheskij sbornik. Moskva, 1998.

8-ojo dešimtmečio pradžioje buvo pastebėtas Vakarų Sibiro Šiaurės tipiškas urbanistinio apgyvendinimo reiškiny, tiesiogiai susijęs su naftos ir dujų gavybos ypatumais. Jam būdingas spartus gyventojų gausėjimo tempas, atsiradęs dėl intensyvios migracijos ir natūralaus prieaugio¹⁷. Naftininkų miestai, įkurti skirtinguose SSRS regionuose, analizuojami veikalo *SSRS nafta* skyriuje, kurį parašė J. Kaganas. Šis autorius pateikė bendrąją sovietinės miestų statybos politikos charakteristiką bei aprašė Sibiro ir Šiaurės miestus, tokius kaip Nojabrskas, Nižnevartovskas, Surgutas bei Streževojus¹⁸, kuriems buvo būdingas darbo organizavimas pamainomis, kuomet dirbantieji čia gyveno laikinai, juos po metų ar kelerių pakeisdavo naujai atvykusių specialistų pamainos¹⁹. Naftininkų gyvenviečių socialinę struktūrą analizavo sociologas F. Kucevas, kuriam rūpėjo atskleisti naujųjų Šiaurės miestų, tokių kaip Nadymas, gyventojų sudėtį²⁰. Šiuose miestuose buvo daug atvykėlių, gerokai daugiau nei vietinių rusų ar Sibiro tautelių atstovų. Taip pat jiems dėl atšiaurių klimato sąlygų teko spręsti specifines adaptacinio pobūdžio problemas, susijusias tiek su gyvenamąja ir darbo infrastruktūra, tiek ir su pačių gyventojų fizine bei psichologine būseną²¹. Anot vieno lietuvių respondento, Kogalyne daugiau kaip dešimtmetį dirbusio vairuotoju-mechaniku:

Aprūpinimas buvo patenkinamas. Šie miestai dar tik statėsi. Statybos vyko chaotiškai, kadangi statybas vykdė atskiros respublikos. Kultūra skyrėsi iš pagrindų. Vietiniai gyventojai vertėsi elnių auginimu ir medžiokle. (V. Š., vyr., Jonava, 2018 m.)

Pribaltai²² Vakarų Sibiro naftos ir dujų komplekso kūrimo procese

Kogalyms statyba lietuviams nebuvo vienintelė darbo migracijų į kitas SSRS žemes kryptis. Pavyzdžiui, kiekvienai sąjunginei respublikai BAM'e buvo patikėta pastatyti po geležinkelio stotį. Lietuvoje atsirado šimtai savanorių, vykusių į BAM'ą užsidirbti. 1979 m. Lietuvos SSR buvo sukurtas statybos montavimo traukinys „LitBAMstroy“, kuriuo vykusių specialistų tikslas buvo Buriatijoje pastatyti Naujojo Uojano geležinkelininkų

¹⁷ MISEVICH, Kornej; CHUDNOVA, Valentina. *Naseleniye rayonov sovremennogo promyshlennogo osvoeniya Severa Zapadnoy Sibiri*. Novosibirsk: Nauka, 1973, s. 84–86.

¹⁸ KAGAN, Jakov. *Goroda neftiannikov*. Iz: *Neft v SSSR. 1917–1987*. Moskva: Nedra, 1987, s. 347–351.

¹⁹ PERCIK, Evgenij. *Gorod v Sibiri: problemy, opyt, poisk resheniy*. Moskva: Mysl', 1980.

²⁰ KUCEV, Genadij. *Chelovek na Severe*. Moskva: Politizdat, 1989, s. 42.

²¹ ZAMIATINA, Nadezhda; PILIASOV, Aleksandr. *Rossijskaja Arktika: k novomu ponimaniyu processov osvoenija*. Moskva: URSS, 2018.

²² Terminas *pribaltai*, vartojamas lietuviams, latviams ir estams apibūdinti, veikiausiai buvo sukurtas GULAG'o lageriuose, juo buvo įvardijami visi po Antrojo pasaulinio karo išstremti ar įkalinti okupuotų Baltijos šalių gyventojai. Jis ir šiandien Rusijoje vartojamas gana neutralia prasme.

gyvenvietė²³. Prie šio projekto įgyvendinimo prisidėjo Kauno pramoninio projektavimo institutas, Vilniaus statybos trestas, kitos organizacijos. Į Buriatiją buvo nusiųsta apie 300 specialistų (vadovas Pranas Žukauskas, vyr. inžinierius Antanas Papakulis), kuriems padėjo apie pusantro tūkstančio vietinių darbuotojų. Lietuviai suprojektavo ir iš raudonų plytų pastatė Naujojo Uojano geležinkelio stoties pastatą su visais socialinės paskirties objektais²⁴.

V. Stravinskienė pastebėjo, kad organizuoto darbo į SSRS gilumą temą sunku išsamiau tirti dėl archyvinės medžiagos stokos. Jai pavyko išskirti keletą svarbiausių lietuvių darbinių migracijų krypčių. Tai Kazachstanas („plėšiniai“, 1953–1965 m.); Karelijos ASSR (miško ruošos darbai, 1955–1965 m.); Smolensko sritis (žemės ūkio darbai, 8 deš.); BAM'as, Buriatijos ASSR, Naujojo Uojano miestas ir geležinkelio stotis (1979–1990); Vakarų Sibiras, Tiumenės srities Šiaurė (Kogalymas, 1980 – iki maždaug 1996 m.)²⁵. Reikia pabrėžti, kad dėl darbo jėgos stygiaus pačioje Lietuvoje LSSR vadovybė nenoriai siuntė savo dirbančiuosius į kitas SSRS vietas²⁶. Tačiau Lietuva padėjo technogeninės katastrofos Černobylyje 1986 m. ištiktai Ukrainai statant Slavutyčo miestą ir po 1988 m. žemės drebėjimo atkuriant Spitako miestą Armėnijoje. Bet tai jau buvo paskutiniai SSRS gyvavimo metai, tad šie projektai greit nutrūko. Būtent Kogalyme ir jo apylinkėse lietuvių veikla paliko didžiausią pėdsaką – tai lėmė geras darbų organizavimas ir Vakarų Sibiro naftaviečių plėtros svarba tuometinėje SSRS vidaus ir užsienio politikoje.

Kogalymas daugeliu atžvilgių yra unikalus urbanistinis darinys. Skirtingai nuo kitų Tiumenės srities miestų, jis buvo pradėtas formuoti pagal urbanistinį planą „nuo nulio“. Iki tol šalia būsimąjo miesto vietos būta nedidelių chantų gyvenviečių. Šią skirtį iki šiol mena kogalymiečių kalboje įsitvirtinęs „gyvenvietės“ ir „miesto“ supriešinimas. Geležinkelio stotis prie Kogalymo gyvenvietės buvo įkurta 1976 m., o miesto statusas suteiktas 1985 m.

Gyvenamųjų namų statyba Kogalyme prasidėjo 1980 m. Lietuva iš pat pradžių buvo aktyviai įtraukta į šiuos planus, derinamus tiesiogiai Maskvoje, SSSR valstybiniame statybos komitete. LSSR statybos ministras Bronislovas Šešplaukis ir automobilių transporto ir plentų ministras Ivanas Černiakovas šiam projektui įgyvendinti gavo lėšų bei užsitikrino jo visokeriopą paramą „Centre“.

Nors iš pradžių buvo planuota statyti miestą 100 tūkst. gyventojų, tačiau realiesni skaičiavimai leido tikėtis pusės šio skaičiaus (šiuo metu mieste gyvena daugiau kaip 50 tūkst.). Sąjunginėms respublikoms keliamų uždavinių apimtys – pastatytų namų kva-

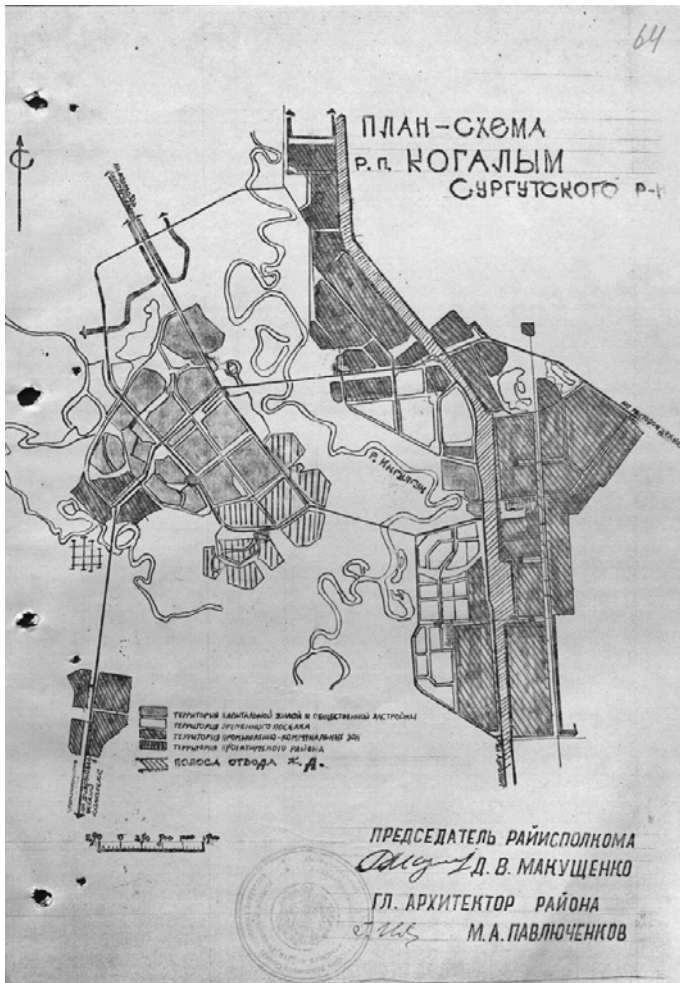
²³ PAPAKULIS, Antanas. Apie Lietuvos ir Rusijos geležinkelio tiesimo ypatumus bei paslaptis. *Statybu naujienos*, 2014 [žiūrėta 2018 11 04]. Prieiga per internetą: <<http://www.statybunaujienos.lt/naujiena/Antanas-Papakulis-Apie-Lietuvos-ir-Rusijos-gelezinkeliu-tiesimo-ypatumus-bei-paslaptis/2339>>.

²⁴ *Naujasis Uojanas* [žiūrėta 2018 11 04]. Prieiga per internetą: <https://lt.wikipedia.org/wiki/Naujasis_Uojanas>.

²⁵ STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Lietuvos gyventojai organizuotose darbo migracijose į SSSR: XX a. 6–9-asis dešimtmečiai. *Genocidas ir rezistencija*, 2017, Nr. 42, p. 69–85.

²⁶ KAZANAČIUS, Vilius. *Neišsiųsti laišakai: prisiminimai ir pamąstymai*. Vilnius: Gairės, 2005, p. 285.

dratiniai metrai, nutiesti kelio kilometrai ir t. t. – buvo apskaičiuojami pagal respublikų dydį. Darbai buvo brangūs (dėl klimato ir neišplėtotos logistikos Vakarų Sibire statybos kaštai, lyginant su europine šalies dalimi, išaugdavo 2–3, normalių buitinių sąlygų sudarymas – 4–5, o transporto išlaidos – net 10 kartų), tačiau tam lėšų, skaičiuojant ir pačių darbuotojų šikūrimo išlaidas, negailėta, – tai leido pritraukti geriausius specialistus. Lietuvoje „Sibiro žygiui“ buvo pasirengta tinkamai: imta gaminti reikiamų statybinių medžiagų, parengta technika su specialia įranga gabanti geležinkeliais, darbuotojai skraidinti užsakomaisiais reisais²⁷.

2 pav. Surguto rajono Kogalymo miesto generalinis planas-schema, 1983 m.
(Tiumenės srities valstybinis archyvas, f. 814, ap. 1, b. 6860, l. 65)

²⁷ KAZANAVIČIUS, Vilius. *Neišsiųsti laišakai: prisiminimai ir pamąstymai*. Vilnius: Gairės, 2005, p. 287.

Gyvenamuosius namus Kogalyme projektavo „Lengiprogoro“ institutas, subrangovu buvo Miestų statybos projektavimo instituto Kauno filialas. Statybine aikštele tapo teritorija už septynių kilometrų nuo geležinkelio stoties. Pirmosios statybinės brigados iš Baltijos sąjunginių respublikų atvyko 1980 m. Lietuvos SSR atstovavo KSV-12 (vadovas Antanas Jankauskas) ir SMA-1 (vadovas Anatolijus Kurilovas), Latvijos SSR – Kilnojamoji mechanizuota kolona-177 (KMK-177), Estijos SSR – Statybos valdyba-7 (SV-7). 1980–1996 m. iš viso iš Baltijos šalių į Kogalymo statybas atvyko apie keturis tūkstančius statybininkų ir kelininkų, didesnę jų dalį sudarė lietuviai. Reikia pabrėžti, kad Baltijos respublikų parama Tiumenės Šiaurei turėjo ir neslepiamą pragmatinį interesą. Šią „brolišką pagalbą“ galima laikyti tam tikrais „natūriniais mainais“: infrastruktūra mainais į naftą, degalus ir dujas, kurios pradėtos tiekti į Mažeikių naftos gamyklą, energetiniais ištekliais aprūpindavusią visas tris respublikas (jos statybos ir įrengimas tęsėsi 1972–1985 m.). Specialistus į Sibirą viliojo gerokai didesni atlyginimai ir įvairios lengvatos – paskyros mašinai, butai, galimybė įsigyti retesnių importinių prekių ir t. t., tai mini visi mūsų kalbinti lietuvių respondentai.

1 il. Pirmieji lietuvių kelininkai Kogalyme 1980 m.
(A. ir G. Jankauskų šeimos fotoarchyvas)

2 il. KSV-12 teritorija
(A. ir G. Jankauskų šeimos fotoarchyvas)

Pirmieji į būsimą miesto apylinkes 1980 m. atvažiavo Kelių statybos valdybos Nr. 12 kelininkai (žr. 1 il.), vadovaujami valdybos viršininko, žinomo kelių inžinieriaus, ilgiausių Lietuvos tiltų – Jurbarko ir Rusnės – statytojo Antano Jankausko. Jiems teko plynoje vietoje kurti savo gyvenamąją ir ūkinę bazę, kuri, padedant ir globojant respublikos vadovybei, veikiai virto savotiška autarkija (žr. 2 il.). Panašiai būta ir greta įsikūrusiose lietuvių, latvių ir estų statybos įmonėse. Ilgainiui šalia kitų būtinų pastatų (valdybos kontoros, ūkinių pastatų, sandėlių, katilinės, automobilių ūkio ir pan.) ir įstaigų (valgyklos, parduotuvės, kurioje prekiauta produkcija iš Lietuvos, klubo, medicinos punkto, pirčių ir t. t.) KSV-12 darbuotojų vaikams valdybos teritorijoje buvo pastatytas lietuviškas vaikų darželis (žr. 3 il.) ir įrengta lietuviška pradinė mokykla, veikusi 1984–1987 m. (žr. 4 il.), tiesiogiai pavaldi LSSR švietimo ministerijai (mokyklos vedėja Birūta Galvelienė, pavaduotoja Daiva Navickienė). Tai buvo unikalus atvejis SSRS mastu, leidęs lietuviams išvengti Tiumenės srities švietimo valdininkų kontrolės.

Pasak vieno iš respondentų, 1982–1996 m. KSV-12 dirbusio mechaniku, vėliau varuotoju ir dirbtuvių viršininku:

Žodis Sibiras baugino, bijojome šalčio, tačiau sunkiausia buvo pirmiesiems. Žiemą teko patirti 48 laipsnius šalčio ir tiek pat laipsnių karščio vasarą, „maškara“²⁸ nelepino vasarą. Tačiau valdyboje gyvenimo sąlygos buvo puikios, buvo šilta butuose, laisvalaikiu galėjome eiti į kino salę žiūrėti filmų, buvo organizuojami įvairūs renginiai, konkursai, viktorinos, kuriuose visi noriai dalyvaudavome. Buvome jauni ir tikrai buvo įdomus ir geras laikas. Šeima buvo kartu – mes dirbome, sūnus galėjo lankyti mokyklą. (A. G., vyr., Kaunas, 2018)

3 il. KSV-12 darbuotojų vaikų darželis
(A. ir G. Jankauskų šeimos fotoarchyvas)

4 il. Lietuviška pradinė mokykla
(B. Galvelienės šeimos fotoarchyvas)

5 il. Godos Jankauskienės (centre) vadovaujamo KSV-12 šiltnamio darbuotojos parodoje pristato savo išaugintą produkciją (A. ir G. Jankauskų šeimos fotoarchyvas)

²⁸ Skaudžiai geliantys vabzdžiai.

Taip pat biologės išsilavinimą turinčiai Godai Jankauskienei vadovaujant buvo įrengti šiltnamiai, kurių produkcija (daržovės, gėlės) stebino vietinius regione rengtose parodose, nes tokiomis atšiauriomis klimato sąlygomis juos išauginti buvo labai sudėtinga (žr. 5 il.). Valdybos darbuotojams buvo pastatytas ir sporto kompleksas su pirmu mieste uždaru plaukimo baseinu.

Lietuvių kelininkai Sibire turėjo išmokti dirbti itin sudėtingomis sąlygomis – statyti tiltus ir tiesti kelius pelkėtose vietovėse. Tačiau greit atrado technologiją, kaip tai daryti patikimai²⁹. G. Jankauskienės prisiminimuose randame aprašytą epizodą, kaip Kogalymo apylinkėse dirbę Baltijos šalių kelininkai tarpusavyje varžėsi, kurie nuties daugiau kilometrų ir išvengs pelkėtos teritorijos keliamų pavojų, kai nutiestos kelio atkarpos tiesiog prasmėgdavo į akivarus. KSV-12 kelininkai anksčiau atrado būdą, kaip kovoti su šia dažna technologine problema ir laimėjo lenktynes prieš estus³⁰. Lietuvių statybininkai nugalėjo ir varžybose, kurie iš Baltijos šalių statytojų pirmieji pastatys daugiabutį³¹.

Iš viso per septynerius metus regione lietuviai pastatė daugiau kaip 30 tiltų, tarp jų ir tiltą per Ingujaguno upę (žr. 6 il.), sujungusį Pabaltijo statytojų gyvenvietę su Kogalymu. Nutiesė daugiau kaip 200 kilometrų kelių už daugiau kaip 100 milijonų rublių (žr. 7 il.). Buvo nutiesti keliai svarbiausioje – Kogalymo–Surguto – trasoje, į Sartymo Rušinskojė naftos verslovę, Cholmogorus, Urengojų ir kitomis kryptimis³². Vėliau, jau grįžus į Lietuvą, Vakarų Sibire įgyti specifiniai įgūdžiai pravertė tiesiant autostradą Kaunas–Klaipėda ties Rietavo apylinkių raistais³³. Lietuvos kino studijoje apie išskirtinę savo pasiekimus KSV-12 net buvo sukurtas dokumentinis filmas „Kur tas kelelis pilkas“ (rež. P. Pukys, 1985 m.)³⁴.

6 il. KSV-12 pastatytas tiltas per Ingujaguno upę
(A. ir G. Jankauskų šeimos fotoarchyvas)

7 il. KSV-12 tiesia kelią Kogalymo apylinkėse
(A. ir G. Jankauskų šeimos fotoarchyvas)

²⁹ VĖSULAS, A.; PALIONIS, A. *Kelias į naftos versloves. Doroga k neftianym kladovym.* Vilnius: Eksperimentinis meninio konstravimo biuras, 1985.

³⁰ JANONYTĖ-JANKAUSKIENĖ, Goda. *Kelias.* Jonava: Dobilas, 2001, p. 136–138.

³¹ Ten pat, p. 133.

³² Ten pat, p. 129.

³³ Ten pat, p. 135.

³⁴ „Kur tas kelelis pilkas“. Prieiga per internetą: <<https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/9247/kur-tas-kelelis-pilkas>>.

Vienas iš ryškiausių Baltijos kraštų gyventojų „kitoniškumo“ požymių – jų projektuojamų ir statomų pastatų architektūra. Ypač verta paminėti Baltijos socmodernistinės architektūros pasiekimus, kuriais buvo remtasi ir statant Kogalymą. Tyrėjai pastebi, kad postalininiu laikotarpiu susiklostė nebyli estų ir lietuvių architektų bei urbanistų konkurencija dėl to, kurių meistriškumas šioje srityje bus aukštesnio lygio³⁵. Nekalbant apie autorinius visuomeninius pastatus, kurie buvo labai vertinami SSRS mastu ir leido Baltijos respublikų architektams pelnyti neginčijamą autoritetą, galima paminėti ir jų pasiekimus masinės gyvenamosios statybos srityje, kurie buvo matomi ir Kogalyme. Šį autoritetą padėjo sukurti Valstybinė premija, kurią 1968 m. gavo pirmojo Vilniaus „miegamąjo rajono“ – Žirmūnų – projektuotojai, ir prestižinė Lenino premija, kuri 1974 m. buvo skirta kito Vilniaus mikrorajono – Lazdynų – kūrėjams. Lietuvių urbanistams būdingas siekis – masinės statybos teritorijose išsaugoti nepakeistą reljefą ir natūralią gamtinę aplinką – atsispindi ir šio Šiaurės miesto kraštovaizdyje.

Regima „Mažųjų Vakarų“ ir savito baltų gyvenimo būdo iliustracija tapo jų pačių gyvenvietės vaizdas (žr. 8 il.). Remiantis G. Jankauskienės prisiminimais, Pabaltijo statytojų gyvenvietę, kurioje iš vienos kelio pusės įsikūrė Lietuvos kelininkai, o iš kitos – lietuvių, latvių ir estų statybininkai, vietiniai net juokais vadino atskira valstybe – „LiLaEst“, kuri esą užkariavo Sibirą³⁶. Abiejų lietuviškų valdybų teritorijose, gyvenamajame kvartale, daugiausia buvo statyti skydiniai surenkamieji individualūs namai, skirti vienai šeimai, vadinamieji *alytukai* (žr. 9 il.).

8 il. KSV-12 gyvenvietė 1987 m. Kogalymo muziejaus galerijos fondai (J. Pučkovo nuotrauka)

9 il. Vienas iš „alytukų“ 2018 m. vasarą (V. Kliujevos nuotrauka)

Alytaus skydiniai surenkamieji nameliai, taip pat vadinami *alytnamiais*, reprezentavo masinę kaimo architektūrą, kuri fenomenaliai išplito po visą Lietuvos Respublikos teritoriją sovietinio laikotarpio pabaigoje. Modernus individualus Alytaus namelis turėjo „priartinti kaimą prie miesto“, bet kartu nenukrypti nuo griežtų statybos industrializavimo reikalavi-

³⁵ DRĖMAITĖ, Marija. *Baltic Modernism. Architecture and Housing in Soviet Lithuania*. Vilnius: Lapas, 2017.

³⁶ JANONYTĖ-JANKAUSKIENĖ, Goda. *Kelias*. Jonava: Dobilas, 2001, p. 135.

mų. Pati Alytaus namelių konstrukcija nebuvo unikali – ji buvo nukopijuota nuo kitų Vakarų valstybių, kuriose XX a. 6–7-ajame dešimtmėčiuose paplito greitai pastatomų ir lengvai surenkamų konstrukcijų namelių mada. Šios idėjos pradininkais galima laikyti suomių, kurių greitai surenkami namukai taip pat buvo populiarūs ir Sovietų Sąjungoje³⁷. Alytaus skydiniai namai buvo pradėti gaminti Alytaus eksperimentinių namų statybos kombinate 1976 m., vienas kainuodavo apie 14 000 rublių. Jie pasiekė ir kitas sąjungines respublikas: pamaskvės kaimus, Smolensko sritį, Armėniją, Baltarusiją, Kaliningrado sritį ir kt., todėl sunku apskaičiuoti, koks kiekis Alytaus namelių buvo pastatytas Lietuvos teritorijoje ir už jos ribų. Tačiau tokie tuometiniam Lietuvos kraštovaizdžiui jau tapę būdingi *alytnamiai* atšiauriomis Sibiro klimato sąlygomis, deja, menkai tepasiteisino. Vietiniai kogalymiečiai juos iki šiol vadina „surenkamaisiais suomiškais namais“ (L. V., mot., Kogalymas, 2017 m.).

Baltijos kraštų statytojų atmintis ir paveldas Kogalyme

Šiandien Kogalymo miestas įsikūręs abiejose Ingujaguno upės pusėse. Dešiniajame krante stovi centrinė miesto dalis. Kairiajame krante suformuoti kvartalai driekiasi palei geležinkelio liniją ir sudaro senąją miesto dalį, kurioje pirmiausia kūrėsi naftininkai ir kelininkai. Šalia ūkinės paskirties pastatų ir sandėlių pastatyti gyvenamieji rajonai, sudaryti iš buvusių Pionerno, Festivalno ir Pabaltijo statytojų gyvenviečių. Abi miesto dalis jungia magistralinis kelias.

Baltijos statybininkų ir kelininkų pėdsakai Kogalymo mieste išlikę iki šiol. Juos pirmiausia mena vietovardžiai: Pabaltijo statytojų gyvenvietė ir gatvėvardžiai – *Pabaltijo, Vilniaus, Rygos, Talino* gatvės. Taip pat juos mena visuomeninių pastatų eksterjerai ir pavadinimai (kavinė „Meškiukas“ (žr. 10 il.), „Gintaro“ kino teatras (žr. 11 il.), Kaune, Rygoje, Taline projektuoti daugiabučiai namai ir „suomiški“ Pabaltijo statytojų gyvenvietės nameliai.

10 il. Dvikalbiai (lietuviški ir rusiški) užrašai
(B. Galvelienės šeimos fotoarchyvas)

11 il. Kino teatras „Gintaras“ apie 1992 m. ant
kavinės fasado Kogalyme apie 1992 m.
(B. Galvelienės šeimos fotoarchyvas)

³⁷ BIELINIS, Vladas. Tada ir Dabar. *Dainavos Žodis*, 2009, Nr. 26, p. 5.

Baltijos kraštų statytojai Kogalyme prisimenami iki šiol. Tipišką pasakojimą pateikia V. Zolotcevas, buvęs ryšių skyriaus vadovas: „Estai ir lietuviai statė penkiaaukščius, o latviai – devynaukščius gyvenamuosius pastatus. Statė paromis, trimis pamainomis, iš savo atsivežtų medžiagų, kurias geležinkeliu gabeno iš Pabaltijo. Statė gana greitai ir kokybiškai. Viena įmonė priduodavo po vieną pilnai įrengtą penkiaaukštį daugiabutį ir po vieną be apdailos.“³⁸ Nors šaltiniai liudija, kad kildavo tipiškų bėdų, susijusių su statybos darbų terminų nepaisymu³⁹, tačiau būtina paminėti, kad pirmiausia dėl to kalti buvo ne statytojai, o rangovai, dažnai laiku nepristatantys statybinių medžiagų.

Kogalymiečiai įvairiai vertina šių daugiabučių kokybę. Viena respondenčių, Kogalymo pirmievių bendrijos narė, pasakoja:

- *Namus jie statė kaip Lietuvoje, pamiršę, kad stato šiaurėje.*
- *Tai yra, šaltus namus?*
- *Taip. Kai mes įsikėlėme į butą pirmame aukšte, name, kurį Tautų draugystės g. 28 pastatė SMA-1, pas mus virtuvėje kabėjo ledo luitai. Po to jie ėmėsi taisyti padėtį, prikalinėjo lentas, kažką virino. Apšiltino. Bet tik iš išorės. (T. G., mot., Kogalymas, 2017 m.)*

Susiklostė net savotiškas pastatų „prestižiškumo“ reitingas, į kurį iki šiol orientuojasi nekilnojamojo turto agentai ir vietos gyventojai, norintys įsigyti butus. Labiausiai prestižiniais laikomi estų projektuoti namai, po to – latvių ir lietuvių, mažiausiai populiariūs – statytojų iš Azerbaidžano projektuoti namai.

Respondentai, pasakodami apie Pabaltijo statytojų gyvenvietę, pirmiausia ją apibūdina kaip *kitokios* kultūros vietą. Nors šiuose prisiminimuose nėra vertybinės charakteristikos, tačiau galima išvelgti „mes“ bei „jie“ supriešinimą:

Pas lietuvius iš karto buvo matyti kitokia kultūra. Jie, žinote, jei statydavo namą, tai dvidešimt centimetrų prie to namo stovėdavo pušis. Ją išsaugodavo. Saugojo aplinką. Esmė ta, kad tai kultūros dalykas, sakau, jie iškart galėjo sukurti žmonėms gyvenimo sąlygas. Suprantate, iškart. O mūsiškiai pirmiausia viską nutrindavo, o po to pradėdavo kurti tas sąlygas ir taip pat sukurdavo geras sąlygas, bet prieš tai viską nutrynę, ir tik po to... (N. Z., mot., Kogalymas, 2017 m.)

³⁸ ZOLOTCEV, Vasilij. I ty uzhe priros k etoj zemle. Iz: *Kogalym-tranzit: nevydudamyje istorii*. Moskva: FilLiN, 2011, s. 219.

³⁹ PETRUSHIN, Aleksandr. *Parol' „Kogalym“: istoriko-kraevedcheskoye izdaniye*. Tiumen': Olma-Press, 2015, s. 74–77.

12 il. Gėlynai KSV-12 teritorijoje (A. ir G. Jankauskų šeimos fotoarchyvas)

Kogalymiečių pasakojimuose nuolat iškyla Baltijos kraštų kelininkų ir statytojų „kultūringas gyvenimo būdas“, pabrėžiamas jų „civilizuotumas“. „Tai kildavo iš jų bendrosios kultūros. Ir ten buvo švara ir tvarka, gazonai su žalia žole buvo laistomi vamzdeliais!.. Lietuvių kotedžai turėjo aukštus stogus. Ir nors stogai dengti ne čerpėmis, o šiferiu, bet buvo dažyti įvairiomis spalvomis! Uždavus klausimą „Kam to reikia?“ jie sutrikdavo, nežinodavo, ką atsakyti. Jiems atrodė, kad ir taip savaime suprantama, ką čia dar aiškinti. Po to, patraukę pečiais, atsakydavo: „Tam, kad gražu būtų!“⁴⁰

Toks požiūris į gyvenamąją aplinką Pabaltijo statytojų gyvenvietėje nebuvo atsitiktinis – tai buvo tradicinės liaudies kultūros dalis, kurioje daug dėmesio skiriama valstiečio sodybos estetikai, jos glaudžiai sąveikai su gamta – gėlių darželiais, vaismedžiais, sodais. Ši tradicija atsispindėjo net ir projektuojant „miegamuosius rajonus“, pavyzdžiui, jau minėtieji Vilniaus Žirmūnų ir Lazdynų projektuotojai gavo svarbius apdovanojimus taip pat ir už gyvenamosios bei gamtinės aplinkos dermę. Tačiau šiuo atveju galima daryti prielaidą, kad Baltijos kraštų darbuotojų valdybų teritorijos su žydingais gėlynais ir išpuoselėtais takeliais Kogalyme (žr. 12 il.) turėjo ne tik padėti įmonės darbuotojams geriau jaustis, bet ir padaryti išpūdį joje besilankantiems vietiniams interesantams. Kurti gerą Baltijos kraštų statybininkų ir kelininkų reputaciją buvo suinteresuoti ne tik valdybų darbą prižiūrėję Baltijos respublikų valdininkai, bet ir patys šių statybų dalyviai, radę galimybę sublizgėti savo „kitoniškumu“, pasijusti aukštesnės kultūros atstovais (žr. 13–14 il.).

⁴⁰ ZOLOTCEV, Vasilij. I ty uzhe priros k etoj zemle. Iz: *Kogalym-tranzit: nevydudamyje istorii*. Moskva: FilLiN, 2011, s. 200.

13 il. Lietuvoje esančių viduramžių Trakų pilį primenantį vaikų žaidimų aikštelė Kogalyms apie 1992 m. (B. Galvelienės šeimos fotoarchyvas)

14 il. Kauno simbolis „Taurus“ Kogalyms 2018 m. vasarą (V. Kliujevos nuotrauka)

Išvados

Vėlyvuojū sovietmečiu dėl augančio naftos ir dujų eksporto poreikio smarkiai paspartėjusi Vakarų Sibiro urbanizacija išsiskyrė tuo, kad dauguma naftininkų miestų buvo pastatyti tuščioje vietoje, netoli šių energetinių išteklių verslovių. Kogalyms – ryškus šio reiškinio pavyzdys. Kita vertus, šie miestai išsiskyrė savo gyventojų etnine sudėtimi. Nors ši tema dar neištirta, tačiau tokie Kogalyms toponimai kaip „Pabaltijys“, „Vilnius“, „Ryga“, „Talinas“, „Baku“, „Tautų draugystė“ ir tarp gyventojų paplitęs tipinių namų įvardijimas „estiškas projektas“, „bakietiškas projektas“ ir t. t. nurodo, kad šiuose naftos gavybos infrastruktūros kūrimo procesuose aktyviai dalyvavo daugelio respublikų atstovai. Akivaizdu, kad jie ne tik turėdavo savitus techninius įgūdžius, bet ir taikydavo savo kultūros praktikas bei normas. Tai liudija ir Pabaltijo statytojų gyvenvietės atvejais.

Baltijos respublikų gyventojams XX a. 9-ajame dešimtmetyje Sibiras jau daug mažiau nei ankstesnėms kartoms asocijavosi su traumuojančiu represijų patyrimu, ką liudija ir mūsų kalbinti respondentai. „Kogalyms projekte“ dalyvavo sovietinę socializaciją patyrę žmonės, dėl to nesunkiai radę bendrą kalbą su Sibiro gyventojais ir valdžios atstovais. Tačiau pasitaiko ir pasakojimų, kad kartu su statytojais ir kelininkais neoficialiai į Tiumenės srities Šiaurę atvykdavo ir žmonės, nesėkmingai ieškoję žinių apie šių vietų lageriuose kalėjusius savo artimuosius arba jų kapų⁴¹.

„Pribaltams“, atvažiuodavusiems į Vakarų Sibirą statyti Kogalyms miesto ir kurti regiono infrastruktūros, pagrindinis juos čia atvedęs motyvas buvo pragmatinis, materialus: jie čia gaudavo didelius atlyginimus, grįžę galėjo tikėtis įvairių lengvatų (tokius esminius motyvus patvirtina ir kiti respondentai, vėlyvuojū sovietmečiu dirbę Sibire, komjaunuoliškose statybose bei tiesiant BAM'ą). Kai kurie jų, ypač šių įmonių vadovai,

⁴¹ JANONYTĖ-JANKAUSKIENĖ, Goda. *Kelias*. Jonava: Dobilas, 2001, p. 34.

veikiausiai planavo šią patirtį panaudoti siekdami tolesnės karjeros arba tiesiog naudojosi galimybe realizuoti savo profesines ambicijas. Tokiu atveju galima laikyti Antano ir Godos Jankauskų šeimos, sumaniai sutelkusios KSV-12 darbuotojus kurti „Mažąją Lietuvą“ netoli poliarinio rato, ambicijas ir įdirbį.

Kogalymo statytojai iš Baltijos šalių jau buvo karta, gimusi Sovietų Sąjungoje ir patyrusi sovietinę indoktrinaciją bei socializaciją, įvaldžiusi kalbą, normas ir praktikas, būdingas visai to meto visuomenei. Todėl tiek Kogalymo gyventojai iš kitų SSRS regionų, tiek ir lietuviai vienodai įsitraukdavo į sovietinius ritualus, tokius kaip Statybininko dienos šventimas, dalyvavimas demonstracijose ir t. t. Tačiau, kita vertus, remiantis turimais prisiminimais ir interviu, galima daryti išvadą, kad bendras gyvenimas ir darbas svetimoms kultūros apsuptyje ypač vienijo žmones nacionaliniu pagrindu, stiprino jų tautinį tapatumą, kaip ir pojūtį, kad jie atstovauja aukštesnei, labiau išsivysčiusiai, kultūrai.

Baltai, dalyvavę kuriant Tiumenės naftos ir dujų gavybos kompleksą, savo valdybų teritorijose siekė atkurti savotiškus toli likusių tėvynių modelius, kuriuos vietiniai veikiai pajuto buvus „kitokius“, „europietiškus“. Lietuvių specialistai Sibire sėkmingai sukūrė autonomišką savo gyvenimo ir veiklos oazę, kurioje ne tik saugojo, bet ir stengėsi perduoti lietuviškumą (bendras darbas ir gyvenimas, nuolatiniai ryšiai su Lietuva, lietuviškas vaikų ugdyimas darželyje ir mokykloje, dažni meno kolektyvų apsilankymai, tradicinių švenčių šventimas ir t. t.).

Kitiems Kogalymo gyventojams „pribaltai“ atrodė esą „kitokie“, „ne tokie kaip visi“, tačiau tam „kitoniškumo“ pojūčiui atsirasti reikšmės galėjo turėti ir geografinis aspektas – Pabaltijo statytojų gyvenvietė įsikūrė už 7 km nuo miesto. Kita vertus, tiek kogalymiečių, tiek ir lietuvių respondentų pasakojimuose iškyla prisiminimai apie kartu leistą laisvalaikį, pabrėžiamas skirtumų bei konfliktų nebuvimas. Abiejų pusių respondentai šiuos santykius prisimena šiltai, nemini nei nesutarimų, nei priešiško.

Dabartinis tyrimo etapas leidžia atsargiai patvirtinti D. Ch. Moore'o koncepciją apie „atvirktinės kultūrinės kolonizacijos“ apraiškas mūsų nagrinėjamu atveju. Lietuvių respondentai pabrėžė, kad jie „atnešė civilizaciją į šiuos laukinius kraštus“ (pirmieji regione šiltnamiai, baseinas), tačiau šiuose pasakojimuose nejaučiamos arogantiškos nuostatos vietinių atžvilgiu. Taip pat jiems būdingas ir „didvyriškų pirmievių“ naratyvas, tipiškas ir kitiems Vakarų Sibiro „užkariautojų“ pasakojimams. Pagaliau specifinis gyvenimo Šiaurėje patyrimas suformavo „Kogalymo projekto“ dalyvių baltų kolektyvinį „sibirietišką“ tapatumą, kuris išliko ir sugrįžus namo.

Šaltiniai ir literatūra

1. ETKIND, Alexander. *Internal Colonization. Russia's Imperial Experience*. Cambridge: Polity Press, 2011.
2. BIELINIS, Vladas. Tada ir Dabar. *Dainavos Žodis*, 2009, Nr. 26, p. 5.

3. DRÉMAITÉ, Marija. *Baltic Modernism. Architecture and Housing in Soviet Lithuania*. Vilnius: Lapas, 2017.
4. JANONYTĖ-JANKAUSKIENĖ, Goda. *Kelias*. Jonava: Dobilas, 2001.
5. GAVRILOVA, Nadezhda. Opyt socialnogo osvoeniya neftegazodobyvayushchih rayonov Zapadnoy Sibiri (1960–1980-e gody). *Otechestvennaya istoriya*, 2003, No. 5, s. 111–118.
6. KAGAN, Jakov. Goroda neftiannikov. Iz: *Neft v SSSR. 1917–1987*. Moskva: Nedra, 1987, s. 338–355.
7. KAZANAVIČIUS, Vilius. *Neišsiųsti laiškai: prisiminimai ir pamąstymai*. Vilnius: Gairės, 2005.
8. *Kogalym. Gorod i liudi*. Moskva: Russkaya knyga, 1995.
9. *Kogalym – tranzit: nevydumannye istorii*. Moskva, 2011.
10. KUCEV, Genadij. *Chelovek na Severe*. Moskva: Politizdat, 1989.
11. MISEVICH, Kornej; CHUDINOVA, Valentina. *Naseleniye rayonov sovremennogo promyshlenogo osvoeniya Severa Zapadnoy Sibiri*. Novosibirsk: Nauka, 1973.
12. MOORE, David Chioni. Is the Post- in Postcolonial is the Post- in Post-Soviet? *Baltic Postcolonialism* (ed. by V. Kelertas). Amsterdam–New York: Rodopi, 2006, p. 11–31.
13. *Neft v SSSR. 1917–1987*. Moskva: Nedra, 1987.
14. *Naujasis Uojanas* [žiūrėta 2018 11 04]. Prieiga per internetą: <https://lt.wikipedia.org/wiki/Naujasis_Uojanas>.
15. PAPAKULIS, Antanas. Apie Lietuvos ir Rusijos geležinkelio tiesimo ypatumus bei paslaptis. *Statybų naujienos*, 2014 [žiūrėta 2018 11 04]. Prieiga per internetą: <<http://www.statybunaujienos.lt/naujiena/Antanas-Papakulis-Apie-Lietuvos-ir-Rusijos-gelezinkeliu-tiesimo-ypatumus-bei-paslaptis/2339>>.
16. PASHKOV, Nikolaj. Gorodskoye stroitel'stvo v neftegazodobyvayushchih rayonah Zapadnoy Sibiri. Iz: *Urbanizaciya Zapadnoy Sibiri*. Novosibirsk: Nauka, 1987, s. 162–176.
17. PERCIK, Evgenij. *Gorod v Sibiri: problemy, opyt, poisk resheniy*. Moskva: Mysl', 1980.
18. PETRUSHIN, Aleksand. *Parol „Kogalym“: istoriko-kraevedcheskoye izdaniye*. Tiumen': Olmarpress, 2015.
19. *Promyshlennost' Rossii 1998. Statisticheskij sbornik*. Moskva, 1998.
20. *Promyshlennost' SSSR. 1964. Statisticheskij sbornik*. Moskva: Izdatel'stvo „Statistika“, 1964.
21. *Promyshlennost' SSSR. 1988. Statisticheskij sbornik*. Moskva: Finansy i statistika, 1988.
22. *Sibir' v sostave Rossijskoj imperii*. Moskva: NLO, 2007.
23. STAS', Igor'. Dreyf etnichnosti v processe neftegazovogo osvoeniya i urbanizacii Hanty-Mansijskogo okruga (1960–1980-e g.g.). *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2017, No. 414, s. 134–140.
24. STAS', Igor'. *Ot poselkov k gorodam i obratno: istoriya grodstroitelnoy politiki v Hanty-Mansijskom okruge (1960-e – nachalo 90-h gg.)*. Surgut: Defis, 2016.
25. *Statisticheskij ezhegodnik 1913 g. Soveta sj'ezdov predstavitelej promyshlennosti i trgovli*. Sankt-Peterburg, 1913.

26. STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Lietuvos gyventojai organizuotose darbo migracijose į SSSR: XX a. 6–9-asis dešimtmečiai. *Genocidas ir rezistencija*, 2017, Nr. 42, p. 69–85.
27. TININIS, Vytautas. *Pirmtako šešėlyje. Biografinė apybraiža apie Sovietų Lietuvos vadovą Petrą Griškevičių (1924–1987)*. Vilnius: LGGRTC, 2017.
28. UFFELMANN, Dirk. Podvodnye kamni vnutrennej kolonizacii Rossii. Iz: *Tam, vnutri. Praktiki vnutrennej kolonizacii v kulturnoj istorii Rossii* (pod red. A. Etkinda, D. Uffelmana, I. Kukulina). Moskva: NLO, 2012, s. 53–104.
29. VĖSULAS, A., PALIONIS, A. *Kelias į naftos versloves. Doroga k neftianym kladovym*. Vilnius: Eksperimentinis meninio konstravimo biuras, 1985.
30. ZAMIATINA, Nadezhda; PILIASOV, Aleksandr. *Rossijskaja Arktika: k novomu ponimaniju processov osvojenija*. Moskva: URSS, 2018.
31. ZOLOTCEV, Vasilij. I ty uzhe priros k etoj zemle. Iz: *Kogalym-tranzit: nevydudamyje istorii*. Moskva: FilLiN, 2011, s. 218–222.

***Other* Lithuanians in Siberia. Labour Migration during the Late Soviet Period and the Construction of the City of Kogalym**

Rasa Čepaitienė

Lithuanian Institute of History, Twentieth Century History Department, Kražių St. 5, Vilnius, Lithuania
e-mail: geokdepe@gmail.com

Vera Kliujeva

Russian Academy of Sciences, Tyumen Scientific Centre, Institute of the Problems of Northern Development, Maligina St. 86, 625003, Tyumen, Russia
e-mail: vormpk@gmail.com

Summary

For much of the Baltic population Siberia is primarily associated with tragic historic experiences, such as the exile of participants in the anti-tsarist uprisings of 1831 and 1863–1864, and the Stalinist deportations in particular, as well as the location of GULAGs. More positive images of this part of Russia are left on the sidelines of historic consciousness or are lacking altogether. In this way, there is no room for a more neutral analysis of the processes that took place in the post-Stalinist period in the narratives dominated by the “struggle and suffering” motives, not to mention any considerations of the experience of cooperation, mutual assistance and basic human friendliness. Labour migration in the Soviet period remains rather overlooked even in the latest historiography coming from the Baltic countries, and in contemporary Russian offerings. Whereas the theme of Siberian urbanization determined by oil and natural gas extraction was

rather thoroughly examined in the latter studies, the ethnic aspect of this process still remains a *tabula rasa* to researchers. Taking this into account, the *aim of our research* is to try to reconstruct the historic events related to the representatives from the Baltic republics, mostly Lithuanians, specifically, their participation in the creation of the Western Siberian oil-natural gas complex and the construction of Kogalym city in the 1980s–1990s.

The study is based on various written and visual, archival and published material mostly related to the Baltic-built labourers' settlements near the city of Kogalym, in the Khanty-Mansi Autonomous Okrug (Yugra), urban and social history, and the activities of two Lithuanian companies – No. 12 of the Road Construction Board (Lith: KSV-12, Russian: ДСУ-12), which was founded under the Car and Road Transport Ministry to extend the road infrastructure in Western Siberia, and Construction Installation Platform No. 1 of the Kaunas Residential Construction Manufacturer.

The main motive that brought the Balts to Western Siberia to build the city of Kogalym and create the region's infrastructure was material and pragmatic: they would receive high salaries and could expect various concessions upon return. The Baltic workers who participated in the creation of the Tyumen oil and natural gas extraction complex sought to reconstruct the unique “models” of their faraway homelands within their broad territories, which the locals most likely sensed as “different” and “European”. Lithuanian specialists in Siberia successfully created an autonomous oasis of Lithuanian life and activity, which they not only nurtured but also tried to pass on (through common work and life, by maintaining regular contact with Lithuania, raising their children in the Lithuanian way at their own kindergarten and primary school, marking traditional celebrations, etc.). For other residents of Kogalym the “Balts” looked “different”, not like the rest of the people. The Lithuanian respondents highlighted that they “brought civilisation to these wild lands” (the first greenhouses and a swimming pool in the region). They are also characterised by a “heroic-pioneer” narrative, typically found in the narratives of other Western Siberian “conquerors”. Ultimately, it was the specific experience of living in the North that formed the collective “Siberian” identity among the Balts, which remained even after they had returned to their homelands.

Įteikta / Received 2019 01 03
Priimta / Accepted 2019 03 05